

Vnímání sociální stratifikace. Ti dole – zaslouží si uznání?¹

Kateřina Vojtíšková

Úvod

Jak lidé v různém postavení vnímají rozvrstvení v české společnosti? Jaké skupiny vidí ve společnosti jako „ty dole“, kdo si zaslouhuje a kdo nezaslhuje uznání, a proč? Právě tyto otázky, tedy percepce sociální stratifikace je jádrem práce. Ta využívá sociálně-distanční perspektivu, která pohlíží na sociální strukturu jako na multidimenzionální sociální prostor tvořený lidmi v různých pozicích, strukturovaný jejich reálnými vztahy a interakcemi, za nimiž stojí soubory hodnot a norm, tedy kultura. Sociální uspořádání je s kulturou provázané tak, že tvoří de facto jeden celek (Bottero, Irwin 200). Každý člověk zaujímá jedinečné místo a má jedinečný soubor zkušeností, které nejsou náhodné, nýbrž ovlivňované životními podmínkami, ve kterých se člověk pohybuje, a které zpětně více či méně mění.

Sociální struktura je v ČR zkoumána do velké míry prostřednictvím kvantitativních šetření za pomoci objektivních ukazatelů (příjem, profese apod.) a subjektivního sebezařazení (např. (Tuček a kol. 2003)). Odlišný pohled na sociální strukturu představuje laické vnímání stratifikační struktury nahlížené z fenomenologické perspektivy, podle které je dnešní společnost z většiny složená lidmi „normálními – čistými“, kteří cítí distanci vůči krajním skupinám lidí, lidem „dole – špinavým“ a „nahore – ultračistým“ (Hájek 2001). Kvalitativní metodologie byla ve výzkumu sociální stratifikace využita při zkoumání zdrojů utváření skupinových mentalit a vzdělanostní reprodukce. Výzkum skupinových mentalit vycházel z předpokladu, že „každá sociální skupina je vybavena určitými schématy vnímání, myšlení a jednání, které jsou pro ni charakteristické a relativně stabilní v čase“ (Černý et al. 2004). Východiskem zkoumání mezigenerační reprodukce dělnické třídy byly zase odlišné zkušenosti definice (vnímání) reality a jednání dělníků a vysokoškoláků (Katrňák 2004). U obou je distinktivnost skupin východiskem pro interpretaci empirických zjištění, přitom tato rozdílnost byla postulovaná a priori a není předmětem jakékoli reflexe.

Ve zde představené interpretaci postupujeme odlišně. Rozhovory předem nechápeme jako výpovědi lidí s určitou třídní nebo profesní mentalitou, a to zda můžeme v České republice hovořit o (do jisté míry) uzavřených sociálních kategoriích nebo třídách se svou vlastní kulturou, je podle nás otázkou, na niž je třeba hledat odpověď. To ovšem nepopírá, že rozdíly ve zkušenostech dané od-

¹ Test vznikl za podpory juniorského grantu GA AV ČR „Sociální distance ve stratifikačním prostoru ČR“ (registrační číslo B700280605).

lišnou sociální pozicí se promítají do vnímání a hodnocení jiných lidí i různých sociálních skupin/kategorií ve společnosti. Práce by měla přispět ke vhladu do toho, jak u nás lidé vnímají a konstruují sociální nerovnosti, a zaměří se také na význam profesní příslušnosti pro postavení člověka ve společnosti.

Nejdříve se budeme věnovat sociální kategorizaci, sociální identitě a konstrukci symbolických hranic, tedy konceptům, které mohou dobře posloužit při konstruktivistickém pohledu na sociální nerovnost či stratifikaci, který nechce opomíjet vliv vnějších podmínek a toho, jak se podílí zkušenosti na formování představ o společnosti.

Sociální kategorizace

Vnímání druhých lidí na základě jejich příslušnosti ke kolektivitám (skupinám či kategoriím) je základní součástí lidského myšlení. Příslušnost k těmto skupinám lidé odvozují na základě neustálého procesu definování podobnosti, resp. odlišnosti, je relativní, tedy založená ve *vztazích* a vždy daná úhlem pohledu. Podobnost mezi členy jedné skupiny znamená vždy odlišnost od ostatních, tyto dvě charakteristiky zrcadlí jedna druhou skrze sdílenou hranici (Jenkins 2004).

Sociální kategorizace je klíčovým procesem pro vznik a utváření nerovností, i představ o struktuře společnosti. Člověk kategorizuje lidi zejména na základě vizuálních podnětů (vzhled, chování) a podle toho přisuzuje lidem vlastnosti pomocí schémat pro danou skupinu/kategorii, která popisují vlastnosti jednotlivých skupin/kategorií a vztahy mezi těmito vlastnostmi. Tento proces je často *automatický*, ale může být i zcela vědomý. Základní dělení odlišuje členy *vlastní* a *cizí skupiny* (in-group a out-group). S kategorizací souvisí asymetrická snaha zdůrazňovat *podobnosti v rámci* sociální kategorie a *rozdíly mezi* kategoriemi. Svoji skupinu navíc člověk většinou chápe jako méně homogenní než cizí skupiny. Sociální kategorizace sice mohou být neutrální, často jsou ovšem hodnotově zatížené (Tajfel 1981: 254), a právě těmi je velmi důležité se zabývat z důvodů, které se objasní v části o sociální identitě.

Jenkins navrhuje používat na místo pojmu cizí skupina pojem sociální kategorie, pojem „kategorizace“ pro identifikaci (členů) cizí skupiny (tedy orientované *vně* vlastní skupiny), a sebe- nebo skupinovou identifikaci v případě identifikace zaměřené na vlastní skupinu (orientované *dovnitř* skupiny) (Jenkins 2000). Vzhledem k častému používání pojmu vlastní/cizí skupina (in/out group) v sociální psychologii používám preferenčně tyto termíny, Jenkinsova terminologie bude respektována při interpretaci rozhovorů.

Sociální/kolektivní identita

Teorie sociální identity (Social identity theory, SIT) je nejpropracovanější perspektivou zabývající se vztahy mezi sociální kategorizací, sociální identitou, sebepojetím (self-concept), skupinami a meziskupinovým chováním (Hogg, Abrams